

راهنمای «آرشیو عثمانی»

در نهاد نخست‌وزیری ترکیه

○ رسول عربخانی

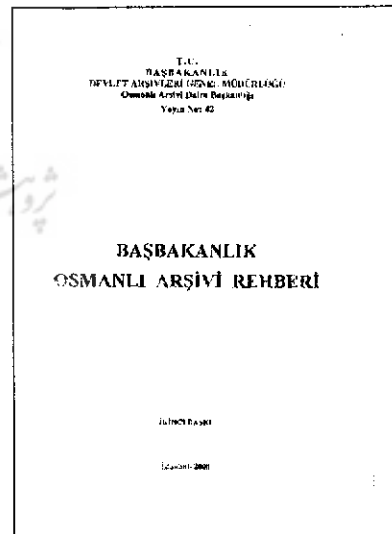
ترکیه به لحاظ ملزومات آرشیوی صاحب‌گنجینه بزرگی است. میراث بزرگ برجای مانده از دولت عثمانی امروزه یکی از غنی‌ترین ذخایر آرشیوی شناخته شده در جهان می‌باشد.

از کشورهای امروزی، نوزده کشور عرب، یازده کشور در حوزه بالکان و اروپا، سه کشور در قفقاز و کشورهای قبرس، اسرائیل و جمهوری ترکیه در گذشته محصور در جغرافیای حکمرانی دولت عثمانی بودند. ارزشمندترین منبع برای تاریخ این کشورها در دوره عثمانی، آرشیوهای عثمانی می‌باشد. ارزشمندترین و غنی‌ترین گنجینه آرشیوی که از دولت عثمانی بر جای مانده، در دایره آرشیو عثمانی نخست‌وزیری وابسته به اداره کل آرشیوهای دولتی نهاد نخست‌وزیری نگهداری می‌شود. آرشیو عثمانی نهاد نخست‌وزیری، دربردارنده دفاتر، اسناد و سجلات فراوانی راجع به تشکیلات مرکزی دولت عثمانی یعنی دیوان همایون، باب‌دفتری، باب‌اصفی (باب عالی) و ادارات و دبیرخانه‌های مختلف وابسته به آنها می‌باشد.

در کنار آرشیو عثمانی نخست‌وزیری، آرشیوهای دیگری نیز وجود دارد که مجموعه مدارک موجود در آنها به موضوعات جزئی‌تر اختصاص دارد. از آن جمله آرشیو توپ‌قایی سرای^۱ که یک آرشیو سلطنتی است. آرشیو اوقاف دربردارنده اسناد و سجل وقفنامه‌هاست آرشیو سجلات شرعی که حاوی حکم‌های صادر شده از سوی قاضی در محاکم، حجت‌ها و تصمیمات و اعمال اجرا شده است و آرشیو ثبت اسناد و املاک (قیود قدیمه) که صاحب‌دفترهای قبالة املاک به همراه اسناد معاملات مربوطه می‌باشد.

در یک نگاه آرشیو عثمانی به اعتبار این که محتوی ملزومات آرشیوی مربوط به تشکیلات مرکزی دولت عثمانی است، برای تحقیقات دوره عثمانی، آرشیو مادر محسوب می‌شود. به رغم اهمیت آرشیو عثمانی، نشریاتی که برای معرفی کامل این آرشیو در زبان‌های مختلف حتی به زبان ترکی وجود دارند زیاد نیستند.

تاکنون چهار فهرست راهنما برای آرشیو عثمانی به چاپ رسیده است اولین آنها اثر مدحت سرت اوغلو با نام «نگاه محتوایی به آرشیو صدارت عظمی»^۲ است. این اثر محتویات موجود در آرشیو را براساس شاخه‌های

- راهنمای آرشیو عثمانی؛ نهاد نخست‌وزیری
- تهیه‌کنندگان: یوسف احسان گنج، ناظم یلماز، حاجی عثمان یلیدیرم، مصطفی کوچوک، سلیمان ستار، ابراهیم کاراجا و دیگران
- مدیر طرح: نجاتی آکناشی (مدیرکل آرشیوهای دولتی)
- ناشر: نهاد نخست‌وزیری، استانبول، چاپ دوم، ۲۰۰۰ م.

شناسانده می‌شود. فهرست اخیر تمام ویژگی‌های اثر قبلی را دارا می‌باشد. سومین فهرست راهنما از سوی مرکز تحقیقات فرهنگ، سند و تاریخ اسلام وابسته به سازمان کنفرانس اسلامی که ترکیه نیز عضو آن است به چاپ رسیده است. این کتاب که توسط عصمت بینارک و نجانی آکتاش فراهم شده و برای تسهیل استفاده پژوهشگران کشورهای عضو سازمان، به زبان عربی تألیف یافته است.^۱

در اثر حاضر^۲ ملزومات آرشیوی، تصنیفات، بخش‌های مجاز برای استفاده، به همراه تاریخ تشکیلات مرکزی دولت عثمانی توضیح و به شکل منظمی معرفی می‌گردد. ساده‌ترین راه دستیابی به مدارک آرشیوی و بهترین شکل استفاده از آنها با طرح‌هایی که در نظر گرفته شده امکان‌پذیر می‌شود. کتاب‌های فهرستی که در بالا ذکر شد برای مراجعه محققان خارجی و ترک زبان تا مدت‌ها یک منبع ضروری به شمار می‌آمد. اما این فهرست‌ها فاقد کارهای گردآوری شده جدید بوده و آخرین راهنمای منتشر شده آن‌ها مربوط به سال ۱۹۸۶ می‌باشد. از سوی دیگر آرشیو عثمانی در سال ۱۹۸۷ کارشناسان جدیدی را جذب نمود که در نتیجه آن کار گردآوری مجموعه‌ها تسریع یافته و با کاتالوگ‌هایی که فراهم شد، بخش دیگری از ذخایر این آرشیو به روی محققان گشوده شد. در این میان نیاز به تدارک یک فرهنگ جدید ضرورت یافت و در پی تحقق این هدف، سرانجام در سال ۱۹۹۲ از سوی ریاست دایره آرشیو عثمانی فهرست جدیدی با عنوان «راهنمای آرشیو عثمانی نخست‌وزیری» آماده و منتشر شد. در مدت کوتاهی نسخه‌های این اثر کمیاب گردید. از سوی دیگر در طی سالهای پس از چاپ کتاب، دیگر صندوق‌های ذخیره آرشیو به صورت مجموعه گردآوری شده بود در نتیجه انتشار یک اثر جدیدتر اجتناب‌ناپذیر می‌نمود. تدارک فهرست فعلی محصول این اندیشه است.

کتاب حاضر در پی شناسایی آرشیو عثمانی به محققان داخلی و خارجی بوده و اطلاعات زیادی درباره مجموعه‌های گشوده شده آرشیو و به ویژه جدیدترین اطلاعات را در مورد فعالیت‌های تصنیفی در اختیار خواننده قرار می‌دهد.

کتاب راهنمای آرشیو عثمانی شامل یک مدخل، چهار بخش، ضمایم، کتاب‌شناسی و فهرست اعلام می‌باشد.

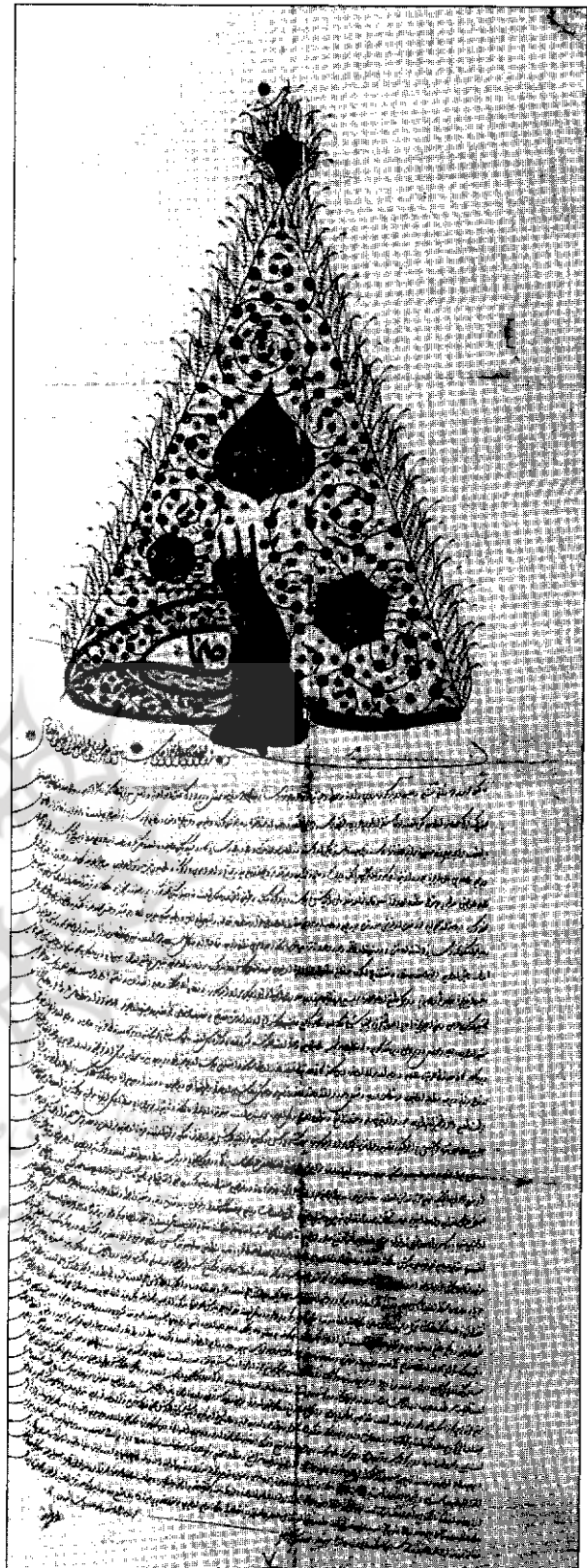
موضوعاتی که در مدخل به آن پرداخته شده عبارت از: سابقه ایجاد آرشیو در دولت عثمانی و اقدامات آنها در حفظ و نگه داری اوراق و اسناد و سیر تاریخی آرشیو عثمانی می‌باشد. همین‌طور در مورد تصنیفات مربوط به خزانه اوراق که تا به امروز تهیه شده اطلاعات مفصلي ارائه می‌دهد.

بخش نخست شامل دفاتر مربوط به دیوان همایون، باب اصفی، دفتر خانه امره، باب دفتری، باب عالی و دفاتر نظارتی قصر یلدیز^۳ است. علاوه بر این مفتش‌های ولایات (آرشیوهای محلی) و سایر دوایر بزرگ و مجموعه‌های دفتری دیگر در این بخش آمده است.

بخش دوم از اسناد متعلق به دیوان همایون، باب اصفی، دفترخانه امره، باب دفتری، باب عالی، دفاتر نظارتی قصر یلدیز، آرشیوهای ولایات و اداره‌های عمده دیگر تشکیل می‌شود. در این بخش اطلاعاتی نیز درباره مجموعه اسناد گردآوری شده مانند تصنیف علی امیری، تصنیف ابن الامین و تألیف‌های دیگر داده شده است.

بخش سوم کتاب به اطلس‌های جغرافیایی، پلان، پروژه، کروکی و مجموعه‌های عکس و البوم اختصاص دارد. همچنین درباره آرشیوهای شخصی منتقل شده به آرشیو نخست‌وزیری مانند آرشیو علی فؤاد تورک گلدی، پروفیسور دکتر جاوید بای سون و کاتالوگ‌های مربوط به مراکز آرشیوی داخلی و خارج کشور و محتویات آنها نیز اطلاعاتی در بردارد.

مطالب بخش چهارم درباره کیفیت اداره مدیریت کل آرشیوهای دولتی، خدمات آرشیو دولتی و موضوعات مربوط به آن، ارائه اطلاعات لازم به

تخصصی محققان تنظیم کرده و شیوه استفاده از آن‌ها را توضیح می‌دهد. این فهرست به مدت ۲۵ سال برای مطالعات و پژوهش‌های آرشیوی یک اثر کلاسیک به شمار می‌رفت.

دومین مورد، اثر مشهور ساین اتیلاچین می‌باشد که با نام «راهنمای آرشیو نخست‌وزیری» منتشر شده است. در این کتاب گنجینه آرشیو، تصنیف‌ها، بخش‌های آزاد برای پژوهش و کارهای تصنیفی در حال انجام

محققان، آثار و تألیفات انجام شده در آرشیوهای دولتی و غیره می‌باشد. در قسمت ضمایم برای تسهیل کار محققان مطالب براساس «سالهای حکومت پادشاه و صدراعظم‌های او» از سلیمان قانونی تا قرن ۱۹ به صورت تقویم دهه‌ای و از قرن نوزدهم تا سقوط دولت عثمانی به صورت سال به سال در سه تاریخ هجری، میلادی و رومی تنظیم شده است.

در آخر نیز فهرست مندرجات به صورت الفبایی مرتب شده و محققان علاوه بر فهرست مطالب آغاز کتاب می‌توانند برای تسریع کار خود به فهرست مندرجات مراجعه کنند.

دسته بندی دفتر و اسناد براساس عنوان دبیرخانه (قلم) صورت گرفته و تمامی دفترها و سندهای موجود در کاتالوگ‌های مختلف تحت یک سرفصل مرتب شده است.

مجموعه‌های دفتر موجود در آرشیو عثمانی

مطالب موجود در دفترها شامل تصمیمات گرفته شده در دیوانسالاری عثمانی و موضوعات حکومتی ثبت شده در دبیرخانه‌های مالی و دیوان می‌باشند.

از ابتدای تشکیل دولت عثمانی می‌توان سنت دفترداری را مشاهده نمود. بطوری که در آرشیو عثمانی دفترهایی از اوایل سده چهاردهم وجود دارد. به عنوان مثال قدیمی‌ترین دفتری که امروزه در مورد تاریخ اراضی در دست است به سال ۸۳۵ هـ/ ۱۴۳۲ م. باز می‌گردد و تعداد روزنامه‌ی تیمار، اجمال و مفصل متعلق به قرن شانزدهم بالغ بر هزار نسخه می‌باشد. در قرن شانزدهم درباره ادارات دیوان همایون، مهمه، رئوس، تحویل؛ نیز درباره ادارات دفترداری (ریاست مالی) محاسبه، اقطاع، روزنامه‌ی تعمیرات، کشف و احکام، مواجب مربوط به تشکیلات نظامی و اوقاف روزنامه‌ی وقف، دفترهای فراوانی وجود دارد. به همین ترتیب دفتر شکایت زیادی نیز از قرن هفدهم به بعد موجود است.

با توسعه تشکیلات حکومتی دولت عثمانی در طول زمان، تعداد این دفاتر نیز گسترش یافت، به طوری که امروزه تعداد آنها تنها در آرشیو عثمانی به ۳۰۰ هزار دفتر می‌رسد. علاوه بر این درباره حکم‌های قضات در محکمه‌های شهرها، دستورات صادره از مرکز و نوشتجات مربوط به فرمان‌های محلی نیز دفاتر قابل توجهی وجود دارد.

اساس دفترداری در دولت عثمانی بر این اصل بود که حکم‌ها و برات‌هایی که در دفتر ثبت نمی‌شد اعتبار قانونی نداشت این دفترها هنگام عزیمت ارکان دولت از یک نقطه به نقطه‌ای دیگر، در درون صندوق‌هایی حمل می‌شد که خود نشانگر نقش پراهمیت آنها در فعالیت مستمر اداری می‌باشد.

در هنگام لشکرکشی‌های بزرگ دولت عثمانی برای انجام کارهای مالی، اداری و نظامی، اداره‌های مختلف دیوان همایون نیز در سفر همراه اردو بودند و محاسبات و کارهای خود را با دقت به شکل سری و دسته بندی شده در جای مورد نظر ثبت می‌نمودند و برای سهولت در دسترسی به آنها حتماً دفاتر را کنار هم حمل می‌شدند.

دفترهای مربوط به تشکیلات مرکزی عثمانی تا پیش از دوره تنظیمات، به صورت دو مجموعه اصلی باقی مانده است. اولی شامل فرمان‌های حقوقی و سیاسی دولت و فرمان‌هایی که در دیوان همایون برای برقراری آسایش و نظم مناطق صادر شده می‌باشد. دومین مجموعه نیز دفترهایی راجع به موضوعات مالی است. فعالیت‌های مالی دولت در امور جزیه، عوارض و اقطاع در دفترهای مالی یعنی باب دفتری مرتب شده است.

گذشته از این دفترهای بزرگی برای تعیین و تسجیل اراضی مانند وقفه ملک، تیمار (تیول) زعامت و خاص نگهداری می‌شده و محاسبات روزانه این دفترها در دفترخانه امرو ثبت می‌گردیده است. دفاتر مربوط به این دفترخانه نیز در بخش مالی جای می‌گیرد.

ارزشمندترین و غنی‌ترین گنجینه آرشیوی که از دولت عثمانی بر جای مانده، در دایره «آرشیو عثمانی نخست وزیری» وابسته به اداره کل آرشیوهای دولتی

نهاد نخست وزیری نگهداری می‌شود

در بخش اول کتاب دفاتر دیوان همایون، باب اصفی و دفترخانه امرو معرفی می‌گردد.

A. دفترهای دیوان همایون و باب اصفی

دفترهای دیوان همایون و باب اصفی، دو دایره بزرگ تشکیلات مرکزی عثمانی قبل از تنظیمات در چهار بخش (Fon) گردآوری شده است. تنها یکی از این بخش‌ها به طور کامل مربوط به پیش از دوره تنظیمات است و سه بخش دیگر مجموعه دفترهایی در ارتباط با دوره بعد از تنظیمات می‌باشد. کاتالوگ‌هایی که برای این چهار بخش آماده شده مجموعاً بالغ بر ۲۸ جلد می‌باشد.

۱. دفاتر مربوط به قلم دیوان^۲ و اجزاء وابسته به آن

در دوران قبل از تنظیمات، تصمیمات در دیوان همایون، دیوان‌های اردو، و دیوان‌هایی که متشکل از پادشاه، صدراعظم، سردار اکرم، قائم مقام و ریاست مالی (دفتردار) بود گرفته می‌شد. این تصمیمات در دفاتر مربوط به قلم‌های دیوان همایون و باب دفتری ثبت شده و به مرحله اجرا گذاشته می‌شد. برای مدت زمان بین فتح استانبول تا پایان دولت عثمانی مجموعه دفاتر گران‌بهرایی در دست است.

این دبیرخانه اوراق مذاکرات دیوان را به مکان‌های مورد نظر می‌فرستاد فرمان‌ها و برات‌ها در این مکان نوشته می‌شد. در همین حال جنبه‌های حقوقی و مسائل مربوط به اقلیت‌ها و دولت‌های خارجی و عهد و پیمان با آنها در دبیرخانه بررسی شده، و تمام توافقاتنامه‌ها، قوانین، نظام نامه‌ها و تعلیمات نامه‌ها در این محل بایگانی می‌گشت. تعداد دفاتر متعلق به این قسمت مجموعاً به ۲۵۱ عدد می‌رسد.

B دفترهای مهم: تصمیمات مهم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، نظامی مربوط به مسائل خارجی و داخلی که در مجمع دیوان همایون مورد مذاکره قرار می‌گرفت در قلم مهمه ثبت می‌شد.

در آرشیو عثمانی در طی سال‌های ۱۳۳۱-۱۳۱۶ هـ/ ۱۵۵۳-۹۱۵ م، ۴۱۹ دفتر مهمه موجود است. دفترهای مهمه برای کسب آگاهی درخصوص عملکرد نظامی و اداری تشکیلات مرکزی و ایالتی و مناسبات متقابل منبع

مهمی محسوب می‌شود. هم چنین در مورد تاریخ کشورهای همسایه و اروپا، آفریقای شمالی، خاورمیانه، شبه جزیره عربستان، قفقاز و روسیه شامل اطلاعات مهمی است.

درباره مناسبات اتباع غیر مسلمان دولت عثمانی، حقوق اقلیت‌ها، تأمین حوائج اقتصادی و اجتماعی مردم، آزادی انجام آیین‌ها و عبادات و موضوعاتی از این دست، در دفترهای مهمه مطالب زیادی دیده می‌شود.

علاوه بر این، در مورد فعالیت‌های هنری و فرهنگی عثمانی، امور تربیتی، مسائل نظارت و اداره وقف‌های گسترده، مراسم حج، تاریخ نظامی، تاریخ جنگ‌ها و بخش‌های لجستیکی، اطلاعات دست اولی در این دفتر یافت می‌شود.

C. دفترهای شکایات: مطالب موجود در دفتر شکایات شامل موضوعاتی چون: شکایات‌های مربوط به صاحب منصبان اداری و لشکری، سرقت راهزنان، اعتراض به رأی محکمه، قرض و وام، قراردادهای ارضی روستائیان، شکایات‌های سپاهیان نسبت به محاسبات تیول، شکایات‌های اصناف و غیره است.

D. دفاتر احکام: احکامی که از دیوان صادر می‌گردید بر حسب موضوع در دفتر خاصی ثبت می‌شد که دفتر احکام نامیده می‌شد. اقسام این دفتر عبارت بودند از: احکام مهمه، احکام شکایات، احکام رؤس و تحویل که برای شهرها و ایالت‌های مختلف جداگانه در نظر گرفته می‌شدند.

E. دفتر روزنامه‌چہ عسکری: به طور کلی دفتر روزنامه‌چہ دفتری بود که عایدات و اتفاقات روزانه در آن ثبت می‌شد. در «دفتر روزنامه‌چہ عسکری» که نوعی از این روزنامه‌چہ‌ها بود نیز مسائل دایره نظامی، کارهایی که در ارتباط با اداره آن و اعضای متعلق به آن صورت می‌گرفته قید می‌شده است. امروزه در آرشیو عثمانی یک روزنامه‌چہ عسکری ۲۲ صفحه‌ای متعلق به تاریخ ۱۰۸۳ هـ / ۱۶۷۲ م. موجود است.

F. دفاتر مربوط به مشخصات و القاب مأمورین دیوان

G. دفاتر دول اجنبیه:

از جمله دبیرخانه‌های دیوان همایون، قلم عامدی^۱ بود. که وظیفه‌اش تنظیم متن قراردادهای و عهدنامه‌ها، نتایج مذاکرات، پروتکل‌ها، نامه‌های مربوط به سفیران خارجی، کنسول‌ها و تجار بود. یک بخش از این دفاتر، دفتر اجنبیه نام داشت که عهدنامه‌های منعقد شده با دول دیگر، نشان، احکام و برات‌های کنسولی در این دفتر ثبت می‌شد. دولی که درباره آنها در دفتر سخن رفته عبارتند از آمریکا، بلژیک، برزیل، دوبرونیک، فرانسه، انگلیس، اسپانیا، رومانی، روسیه، ساردونیا، توسکانی، ونیز، اتریش، ایران، لهستان، مکزیک، بلغارستان، فنلاند، سوئیس، نروژ، جنوا، دانمارک، یونان، صربستان و سایر دول. همه نامه‌هایی که از کنسول‌ها، تجار و سفرای خارجی می‌رسید در آنجا نگهداری می‌شد. مجوز نامه‌های لازم برای ورود کشتی‌های خارجی به بنادر عثمانی و تنظیم این اجازه نامه‌ها و اخبار موضوعات مختلف دول بیگانه نیز در این دفتر انجام و ثبت می‌شد. دفترهای دول اجنبیه در دو سری مرتب شده است: یکی دفترهای دول اجنبیه موجود در کاتالوگ‌های دفتر باب اصفی و دیگر دفتر دول اجنبیه کاتالوگ‌های دفتر دیوان همایون، که هر کدام از آنها با شماره‌های مخصوص کد گذاری شده‌اند.

H. دفاتر جماعت غیرمسلمان: این دفاتر از سوی دیوان همایون تنظیم می‌شده و مشتمل بر حکم‌های مربوط به حقوق، امتیازات و معاملات غیر مسلمانان بود. برات‌های صادر شده به کشیش‌ها نیز در این قلم آماده می‌شد. دفاتر جماعت غیر مسلمان که به اداره اوامر مالیه وابسته بود، در سال ۱۸۳۷ با پیوستن اسقف خلیفگی، به دیوان همایون محول شد.

I. دفاتر حضریه: در دولت عثمانی در زمان صلح و جنگ برای تأمین بودجه دو نوع مالیات عرفی به نام‌های امداد حضریه و امداد سفریه اخذ می‌شد. امداد حضریه را در تمام مواقع و امداد سفریه را تنها به هنگام سفر

دریافت می‌کردند. حکم‌های وصول حضریه و سفریه هر دو، داخل دفترهای حضریه ثبت می‌شد. تعداد این دفاتر ۱۶ عدد می‌باشد و سال‌های بین ۹۸۳ تا ۱۲۶۰ هـ. را در بر می‌گیرد.

L. دفاتر اذن سفینه: فرمان‌هایی که برای عبور کشتی‌های تجاری داخلی و خارجی از تنگه‌های بسفر و داردائل صادر می‌شد، در این دفتر قید می‌گردید. تعداد فرمان‌ها ۲۷ دفتر و از تاریخ ۱۱۴۳ تا ۱۲۶۸ هـ. / را شامل می‌شود.

K. دفاتر قصاص، نفی، قلعه بند: قلعه بند نوعی مجازات بود که در آن مجرم در درون قلعه حبس می‌شد. حکم‌هایی که از سوی دیوان همایون درباره این گونه مجازات صادر می‌گردید، در دفاتر مخصوص آن نوشته می‌شد.

L. دفاتر قانون نامه عسکری: در این دفتر که توسط قلم دیوان ترتیب می‌یافت، قانون‌ها و نظامنامه‌های مربوط به تشکیلات نظامی دولت ثبت می‌گشت. تعداد دفاتر موجود ۸ عدد بوده و سال‌های ۱۳۱۸-۱۳۲۲-۱۹۰۰-۱۸۰۸ را شامل می‌شود.

M. دفاتر خان نشین کریمه: ناحیه کریمه در زمان سلطان محمد فاتح (۱۴۷۵) تحت حاکمیت دولت عثمانی درآمد و تا معاهده بوکرش به سال ۱۸۱۲ هم چنان به صورت خان نشین وابسته به دولت عثمانی بود. از این ناحیه یک دفتر ۸ صفحه‌ای برای سال ۱۱۲۸ هـ/ ۱۷۱۵ م. موجود است. علاوه بر این سندهایی نیز متعلق به این ناحیه در بخش اسناد وجود دارد.

N. دفاتر نامه همایون: نامه‌هایی که از سوی پادشاهان به فرمانروایان مسلمان و مسیحی و دولت‌های تابع مانند شریف مکه، خان کریمه، سلطان اردل، امارت‌های افلاک و بوغدان و خان‌های گرجستان و داغستان ارسال می‌شدند نامه همایون نام داشتند. سواد این نامه‌ها به همراه جواب‌های آمده در دفتر موسوم به «دفتر نامه» ثبت می‌گشت و در زمره سجل‌های دیوان شمرده می‌شد. علاوه بر این، امور مهمی که به وسیله پادشاه انجام می‌یافت به ویژه اعطای مواجب بینی چری، برخی خطوط همایون که خطاب به صدر اعظم نوشته می‌شد به همراه معاهده نامه‌ها، تصدیق نامه‌ها، اسنادی چون تمسک و سواد آنها در این دفتر ضبط می‌شد.

به جز نامه‌های همایون، ترجمه نامه‌هایی که از اتریش، ونیز، فرانسه و سایر نقاط می‌رسید نیز در این دفتر موجود است. برخی از دفترهای نامه همایون به طور کلی به قراردادهایی اختصاص دارد که دولت عثمانی با سایر دول منعقد کرده است. برای سال‌های بین ۱۳۳۶-۱۱۱۱ هـ/ ۱۹۱۸-۱۶۹۹ م. ۱۸ دفتر نامه همایون در آرشیو عثمانی موجود است.

O. دفاتر شهینداری

شهیندر عنوان مأموری بود که وظیفه‌اش نظارت بر کار تجارت و حل اختلافات میان تجار بود. این اصطلاح اندکی بعد معادل واژه کنسول شده و به مأمورینی اطلاق گشت که تأمین منافع تجاری اتباع دولت در ممالک بیگانه بود. دفترهای حاوی حکم‌های مخصوص این شهیندرها را . که از سوی دولت عثمانی در شهرهای مختلف اروپا تعیین می‌شدند . دفترهای شهیندرلیک می‌گفتند. تعداد این دفاتر که سال‌های ۱۳۳۰-۱۲۱۷ هـ/ ۱۹۱۱ - ۱۸۰۲ م. را در برمی‌گیرند ۳ عدد می‌باشد.

P. دفاتر توزیعات، ذخائر، اصناف و احتساب

دفتر توزیعات از آغاز قرن هیجدهم مالیات‌هایی را که برای مصارف محلی ایالات اخذ می‌گردید پس از این که مقدارشان توسط مأمورین دولت تعیین می‌شد در دفتر ثبت شده هر سال دوبار یکی در ماه نوامبر و دیگری در ماه می از روی دفتر تحصیل می‌گشت.

دفتر ذخائر: دفترهایی بود که در آن حوائج ضروری نواحی مختلف (هیزم، زغال، آرد، گوشت و غیره) و تأمین و ارسال آنها یادداشت می‌شد.

دفاتر احتساب: در مورد موضوعاتی چون تولید و کنترل کمی و کیفی

مواردی مانند افیون (تریاک) حریر، روغن زیتون، قماش و غیره، به علاوه مسائلی چون مبارزه با افراد محتکر و آگاهی از حوائج ضروری مردم در این دفترها مطالب زیادی می‌توان یافت.

تعداد این دفاتر ۳۲ دفتر می‌باشد که سال‌های ۱۲۷۵-۱۱۵۳ هـ تا ۱۸۵۸-۱۷۴۰ م. را در برمی‌گیرد.

R. دفاتر راه‌ها و منازل

منزل به جایگاه عبور سیاحان، استراحتگاه و محل تعویض وسایل نقلیه گفته می‌شد. در تشکیلات دولت عثمانی رایج بود که از سوی دیوان برای مسافرت تجار داخلی و خارجی، ایلچی‌ها و خدمه همراه آنها در داخل خاک عثمانی اجازه نامه‌هایی صادر می‌شد. حکم‌های داده شده در این دفاتر ثبت می‌شد. این دفاتر یادداشت‌های مربوط به سال‌های ۱۲۰۷-۱۱۷۸ هـ تا ۱۷۹۲-۱۷۶۵ م. را در ۳ جلد شامل می‌شود.

S. دفاتر مختلف و متنوع

۲. **دفاتر قلم تحویل (نشان):** اراضی تیمار و زعامتی که به خاطر مسافرت یا فوت صاحب تیول‌دار بی صاحب می‌ماند به شخص دیگر منتقل می‌شد. کارهای مربوط به این انتقال در دبیرخانه تحویل صورت گرفته و در دفاتر مخصوص به آن ثبت می‌شد. تعداد آنها بالغ بر صدها دفتر بوده و از قرن دهم تا سیزدهم هجری را شامل می‌شود.

۳. دفاتر قلم رئوس.

یکی از مهم‌ترین قلم‌های دیوان همایون بود. حقوق ماهیانه‌ای که وزیر، بیگلربیگی، فرمانداران^{۱۱} موالی، صاحبان تیمار و زعامت به همراه کارمندانشان و نیز تمام مأمورین دولتی از خزانه، اوقاف و گمرک دریافت می‌کردند در این قلم محاسبه و تعیین شده و در دفاتر مربوطه قید می‌گشت.

کاغذی که میزان حقوق مأمورین مختلف دولت را نشان می‌داد رئوس نامیده می‌شد و در قلم رئوس یادداشت می‌شد. دفترهای رئوس موجود در کاتالوگ‌های مختلف، از سده دهم تا سیزدهم هجری را شامل می‌شود.

۴. دفاتر قلم عامدی:

قلم عامدی، قلم اختصاصی رئیس‌الکتاب بود و یکی از قلم‌های وابسته به دیوان همایون بود. به متصدی آن عامدچی، عامدی افندی یا عامدیه دیوان همایون گفته می‌شد. تلخیص‌ها و تقریراتی که از سوی صدراعظم به پادشاه نوشته می‌شد. همین‌طور سوادنامه‌هایی که از جانب صدراعظم برای رؤسای حکومت دول خارجی فرستاده می‌شد، قراردادهای صلح و متن‌های قراردادهای گوناگون، مفاد مذاکرات و پروتکل‌ها، اوراق و نوشته‌های متنوع مربوط به تجار خارجی، کنسول‌ها و سفرا همگی در این بخش نوشته شده و اصل نوشته‌ها در قلم نگه داری می‌شد.

هم چنین گزارش‌های محرمانه سفرای دولت عثمانی در خارج کشور به این محل می‌رسید و پاسخ‌های آنها نیز به وسیله این قلم تنظیم می‌گشت.

۵. دفاتر قلم تشریفات

تشریفات اصطلاحی است که در حین مراسم برای تقدم و تأخر صاحب منصبان و مقامات به نسبت مقام و رتبه آنها بکار می‌رفت. به تعبیر ساده‌تر، به رده و صنف رجال و مأمورین دولتی در روزهای رسمی گفته می‌شد. دفاتر تشریفات دفاتری بود که مراسم تشریفات و روز و ساعات به حضور پذیرفتن در آن نشان داده می‌شد.

منصب تشریفات مأموریتی مهم بود که از سوی سلیمان قانونی ایجاد شد. به متصدی این وظیفه تشریفات افندی یا تشریفاتچی افندی گفته می‌شد. او از همه مراسم دولت و قصر اطلاع داشت و صورت جلسه‌های مراسمی را که در قصر و دیوان همایون و نیز در پاشا کاپی سی برگزار می‌شد در دفتری که در اختیار داشت تنظیم می‌کرد.

علاوه بر این، رسیدگی به دفاتر خرج و رسوم مربوط به وزیر، بیگلربیگی و دیگر ارکان دولت نیز بر عهده او بود. دفاتر تشریفات موجود در دیوان

آرشیو عثمانی نهاد نخست وزیری، در بردارنده دفاتر، اسناد و سجلات فراوانی راجع به تشکیلات مرکزی دولت عثمانی یعنی دیوان همایون، باب دفتری، باب اصفی (باب عالی) و ادارات و دبیرخانه‌های مختلف وابسته به آنها می‌باشد

همایون و دیوان اصفی همگی در تصنیف کپچی گردآوری شده است.

۶. دفاتر قلم مکتوب صدارت

در دفاتر متعلق به این اداره، تحریرات صدراعظم (که به نقاط مختلف فرستاده می‌شد)، دستورات مربوط به گردآوری سرباز، رساله‌ها و فرمان‌نامه‌ها قید می‌گشت. در رأس این دفترخانه، نامه نگار صدر اعظم یعنی «مکتوبی افندی» قرار داشت. تعداد دفترهای موجود در کاتالوگ‌های مختلف نزدیک به ۹۰ دفتر بود و مطالب آن به سده‌های ۱۲ و ۱۳ هجری اختصاص دارد.

۷. دفاتر قلم کدخدای صدارت^{۱۲}

کدخدای صدارت عنوانی بود که به معاونان درجه یک صدر اعظم اطلاق می‌شد. کارهای دولتی قبل از این که به صدراعظم محول گردد، ابتدا به کدخدا ارجاع می‌گشت. هم‌چنین تمام دستوراتی که از باب عالی صادر می‌گشت با توصیه‌های او منطبق می‌شد.^{۱۳} دفتر کدخدای صدارت در کاتالوگ تصنیف کپچی به طور کامل تنظیم شده و مطالب آن مربوط به سال‌های ۱۱۵۰-۱۲۵۵ هـ تا ۱۸۳۹-۱۷۳۷ م. می‌باشد.

۸. دفاتر قلم رئیس‌الکتابی

این قلم دفتر ندارد اما اسناد مربوط به آن در بخش اسناد موجود می‌باشد.

۹. دفاتر چاووش باشی^{۱۴} (سرچاووش)

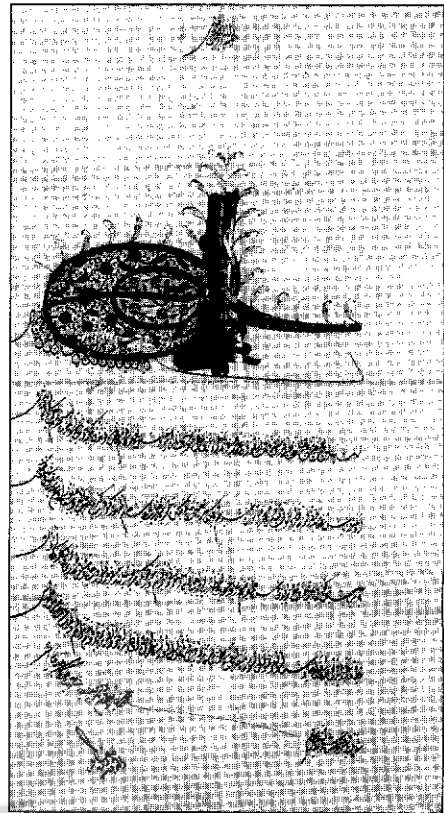
چاووش باشی امیر چاووش‌های دیوان همایون بود، وظیفه او اجرای حکم‌های صادره از دیوان، پذیرش سفرا و همراهی با آنها بود. به تعبیر دیگر چاووش باشی رئیس قوه اجرایی عدلیه و بزرگترین مقام امور تشریفات بود. علاوه بر این ابلاغ دستوراتی که از مرکز جهت کارهای تبلیغ و آگاهی به ولایات و شهرستان‌ها صادر می‌شد و عرضه خواست‌های مردم در دیوان، بر عهده او بود. این دفاتر در کاتالوگ مجموعه کپچی کامل مرتب شده و از تاریخ ۹۵۵ هـ/ ۱۵۴۸ م. تا ۱۱۱۶ هـ/ ۱۷۰۴ م. را در بر می‌گیرد.

۱۰. **دفاتر قلم تذکره چی بزرگ و کوچک:** از این بخش دفتری در اختیار

نیست و می‌توان به اسناد رجوع کرد.

نمونه‌هایی از

اسناد نفیس آرشیو عثمانی در نهاد نخستوزیری ترکیه

۱۱. دفاتر قلم واقعه نویسی

واقعه نویسی عنوانی بود که به تاریخ نگار تشکیلات مرکز عثمانی اطلاق می‌شد. واقعه نویسی آثار قبل از خود را تدوین می‌کرد، کارمندان را به تحریر حوادث زمان خود مأمور می‌نمود و به تألیف تاریخ عثمانی اهتمام می‌ورزید. نهاد واقعه نویسی در آغاز قرن ۱۸ تشکیل شد.

نوشتن تاریخ رسمی در عثمانی با شهنامه نویسی آغاز شد در دوره سلطان محمد فاتح و با یزید اقداماتی در این زمینه صورت گرفت و در دوره سلیمان قانونی این نهاد در معنای واقعی خود جلوه گر شد. گونه‌ای از شهنامه نویسی که در تاریخ و ادب ایران وجود داشت تاریخ نویسی رسمی عثمانی را تحت تأثیر قرار داده است. وقایع دربار و فعالیت‌های حکمرانان در یک اسلوب نسبتاً ادبی و دشوار، مدح‌آمیز و هم چنین کمی عبرت‌آموز حکایت می‌شد. تعداد دفاتری که در این مورد در کاتالوگ دفتر باب آصفی موجود است ۳ عدد می‌باشد و به سال‌های ۱۲۰۶-۹۴۰ هـ ۱۷۹۱-۱۵۳۳ م. تعلق دارد.

ب. دفاتر «دفترخانه عامره»

این دفترخانه مسئول ترتیب دفاتر تحریرات اراضی، اسناد تیول، حساب‌های وقفی و مسائلی از این دست بود. این دفترخانه محل حسابرسی‌های مالی و نگه داری از آنها بود و از میان دوائر دیوان همایون، این آرشیو تنها با مهر صدراعظم باز و بسته می‌شد. به احتمال زیاد در دوره سلطان محمد فاتح، امیر این دفترخانه، دفتر امینی جایگاهی مخصوص به خود داشت و دفترخانه در این زمان به شکل اداره‌ای مهم در آمده بود. به استناد تواریخ عمومی دوره سلطان محمد فاتح، داخل نمودن اراضی ملک و وقفی به سیستم تیول این سازمان را تقویت نمود. فرمانی که سلطان سلیمان قانونی در ۱۵۳۱ م. در تیول بخشی و برقراری مجدد منصب بیگلربیگی صادر نمود باعث توسعه این دفترخانه گشت.

مهم‌ترین دفاتر دفترخانه، دفترهای مفصل می‌باشد که تاریخ اراضی را به طور مفصل شرح می‌دهد. هنگامی که پادشاهان عثمانی شخصاً در سفرها همراه می‌شدند، دفترخانه نیز مانند سایر دفترخانه‌ها راهی سفر می‌شد. به

درستی معلوم نیست که این سنت از چه زمانی متداول گشته است. در زمان لشکرکشی سلطان سلیم به چالدران هنگام عبور از سیواس، دفترخانه به همراه دفاتر خزانه و تیول به قلعه سیواس فرستاده شده و تحت محافظت قرار گرفت. رسم حمل دفترخانه به هنگام مسافرت پادشاه در دوره‌های پس از سلیمان قانونی ضعیف شد، زیرا تا دوره سلطان محمد سوم هنگامی که پادشاهان راهی سفر می‌شدند کارهای مربوط به تیول‌ها در مراکز جداگانه حل و فصل می‌شد. دو مجموعه دفاتر مربوط به این دفترخانه موجود می‌شود:

۱. دفاتر تحریر: عثمانی‌ها هنگام فتح یک سرزمین، یک امین صلاحیت‌دار به آن ناحیه می‌فرستادند تا منابع درآمد و جمعیت آنجا را تحقیق کرده و در دفاتر ثبت نماید. به این ترتیب برای هر منطقه یک دفتر درآمد و جمعیت اختصاص پیدا می‌کرد.

برای آگاهی از تاریخ اقتصادی، اجتماعی و جمعیت نگاری امپراتوری عثمانی منبع آماری مفصل‌تر از دفاتر تحریر نمی‌توان یافت. دفاتر تحریر یکی از ارزشمندترین مجموعه‌های آرشیو عثمانی می‌باشد. تعداد دفاتر موجود در کاتالوگ‌های مختلف قابل توجه بوده و از اواسط سده نهم تا اواخر سده ۱۴ هـ. را در بر می‌گیرد.

۲- دفاتر روزنامه‌تیمار: تیمار یک یا چند قطعه زمین با درآمدی کمتر از ۲۰۰۰۰ آکچه در سال بود که در قبال وظیفه و خدمت معین با شروط مشخص به یک یا چند شخص به طور مشترک اختصاص می‌یافت. تیمارداران عثمانی رسوم شرعی و رسوم عرفیه اراضی مختص به خود را براساس نوع تیمار و به مقداری که در قانون نامه ایالتی تصریح شده بود، دریافت می‌کردند. آنها امور مختلف مالی را بسته به ایالتی که در آن بودند و با توجه به دفاتر تحریر آن ایالت اداره می‌کردند.

زعامت به اراضی گفته می‌شود که درآمد سالانه آنها چیزی بین ۲۰۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰۰ آکچه بود. اگر درآمد سالیانه از ۵۰۰۰۰ آکچه فراتر می‌رفت این زمین‌ها عنوان «زعامت سنگین»^{۱۱} می‌گرفت. عموماً تیمار را به سپاهیان و

زعامت را به مأموران متوسط و اگر خاص بود به مقامات عالیترته دولتی چون حاکم، وزیر و بیگلربیگی واگذار می‌کردند. نوشتجات مربوط به این اعطا و انتقال‌ها در دفترخانه قرار داشت و در دفترهای موسم به «روزنامه‌چه» ثبت می‌شد. دفاتر روزنامه‌چه تیمار همزمان با تشکیل سیستم تیمار گردآوری می‌شد. قدیمی‌ترین دفتری که در این زمینه بدست ما رسیده، مربوط به دوره بایزید دوم می‌باشد. بر روی جلد دفاتر روزنامه‌چه تیمار نام منطقه، سال و نام امین دفتر هر دوره نوشته شده است. تعداد دفاتر تیمار و زعامت مجموعاً ۲۲۳۱ دفتر از تاریخ ۹۲۳ تا ۱۲۵۱ هـ / ۱۸۲۶ - ۱۵۱۷ م. می‌باشد.

II. دفاتر باب دفتری (دایره مالیه) و موضوعات متفرقه

باب دفتری یک سازمان اجرایی بود که تمام امور مالی دولت عثمانی را برعهده داشت. زمان تأسیس نهاد «دفترداری» که در اصطلاح‌شناسی رسمی عثمانی عنوان «باب دفتری» یافت به قرن ۱۴ باز می‌گردد. تشکیلات باب دفتری در دوره تنظیمات توسعه یافته به «نظارت مالیه» تغییر نام پیدا نمود. این دفاتر به دو بخش عمده تقسیم شده است:

الف. دفاتر باب دفتری (دایره مالیه) و اجزا وابسته به آن؛ که این دفاتر به شرح زیر می‌باشند:

۱- دفاتر قلم محاسبه آناتولی

۲- دفاتر قلم عساکر منصوره: «عساکر منصوره» نام ارتش منظمی بود که با برچیده شدن اجاق ینی چری و به جای آن در زمان محمود دوم به سال ۱۲۴۱ هـ / ۱۸۲۶ م. تأسیس یافت.

۳- دفاتر قلم سر محاسبات و اجزاء آن

مهمترین اداره مالیه عثمانی این اداره بود که تاریخ تأسیس آن به قرن هفدهم بر می‌گردد. این قلم همه اداراتی را که وظیفه‌شان کنترل حساب‌های مالی بود در یک جا جمع می‌نمود. امیری عهده دار این کار شده بود. تمام دخل و خرج دولت و اسناد مقاطعات به همراه حساب‌های ضرابخانه، مطبخ، باروتخانه، محبس کشتی، صندوق دار و امین عمارت و بنا در این دفترخانه مورد بررسی قرار می‌گرفت. دفاتر این دبیرخانه درشاخه‌های کوچکتر موضوع بندی شده است.

۴- دفاتر قلم ینی چری

در این قلم، که به آن «دایره افندی» و «قلم مقاطعه ینی چری» نیز اطلاق می‌شد، دفاتر مربوط به معاش و القاب افراد اجاق ینی چری و عجمی جای می‌گرفت. کاتب ینی چری هر هفته مسائل مربوط به این تشکیلات را به اطلاع صدراعظم می‌رساند.

۵- دفاتر واحد جریده:۱۸

جریده در اصطلاح کلی به دفاتر مخصوص ثبت خلاصه‌های وقایع و معاملات گفته می‌شد. در زبان مالیه جدید نفوس، به دفاتر نفوس گفته می‌شود پس از تأسیس نظارت مالیه دایره محاسبه جریده در این تشکیلات جای گرفت. دفاتر گردآوری شده در کاتالوگ، مشخصات جمعیت‌های مسلمان و غیرمسلمان نواحی مختلف را ارائه می‌دهند.

۶- دفاتر قلم محاسبه جزیه:

عثمانی‌ها از مردم ذمی سرزمین‌های فتح شده جزیه می‌گرفتند. مقدار این مالیات در جاهای مختلف یکسان نبود راهبان مسیحی، کودکان بی‌سرپرست، خانواده‌هایی که به دولت خدمت می‌کردند و از کار افتادگان، از پرداخت جزیه معاف بودند. جزیه برخی نواحی مقطوع بود و بعضی مناطق تمام جزیه‌شان بخشیده می‌شد. جزیه‌های مصر، بغداد و بصره مقطوع بود. در سال‌های میان ۱۱۰۳-۱۱۰۱ هـ. زمانی که، صدراعظم وقت کوپرولوزاده مصطفی پاشا به سرکار بود؛ اصلاحی در امر جزیه صورت داد. بر اساس آن، جزیه به چند مرتبه اعلی، اوسط و ادنی تقسیم می‌شد و مالیات‌دهندگان برحسب دارایی خود در این سه طبقه جای می‌گرفتند.

هر سال از سوی این دایره قبض‌هایی برای دریافت جزیه فراهم

اساس دفترداری در دولت عثمانی بر این اصل بود که حکم‌ها و برات‌هایی که در دفتر ثبت نمی‌شد اعتبار قانونی نداشت این دفترها هنگام عزیمت ارکان دولت از یک نقطه به نقطه‌ای دیگر، در درون صندوق‌هایی حمل می‌شد که خود نشانگر نقش پراهمیت آنها در فعالیت مستمر اداری بوده است

می‌گردید و هنگامی که زمان اخذ جزیه فرا می‌رسید، در درون کیسه‌ها به مأمورین تحویل داده می‌شد. در این کیسه‌ها در اول ماه محرم در محکمه‌های شرعی و با حضور قاضی باز می‌شد.

۷- دفاتر محاسبات حرمین و بخش‌های وابسته به آن

نام دیگر این قلم محاسبه اوقاف بود و وظیفه آن ثبت و رسیدگی به محاسبات مربوط به حرمین (مکه و مدینه) و موقوفات وابسته به آنها بود.

۸- دفاتر قلم مقاطعه‌های خواص و اجزاء مربوط به آن:

۹- دفاتر قلم مصرف شهریاری: دایره‌ای بود که خرج و هزینه بخش‌های اندرونی و بیرونی قصر (دربار) را مدیریت می‌نمود. از منظر اداری به قصر و از لحاظ حساب مالی به ریاست مالیه وابسته بود.

۱۰- دفاتر مربوط به قلم موقوفات و ادارات مربوطه:

نام دیگر این قلم که به طور مستقیم به ریاست مالیه وابسته بود، قلم رسوم بود. نظارت بر مالیات‌های عرفی، عوارض و بدل نزول، برگرداندن پول‌های خرج نشده به خزانه و اختصاص آن به مصارف دیگر، پرداخت مزد سربازان فرستاده شده از ولایات در هنگام جنگ و تأمین معاش آنها، تأمین احتیاجات اردو مانند علوفه، پرداخت خسارت به پاشاها و مأمورین غیرنظامی که به اردو پیوسته بودند و کارهایی از این قبیل از وظایف این قلم بود.

ب. دفاتر موضوعات متفرقه:

برای موضوعاتی که از مجموعه دفترهای مذکور بیرون مانده، کاتالوگی به نام موضوعات متفرقه ترتیب یافته است که خلاصه ۵۶۵ دفتر در آن آورده شده است.

III. دفاتر باب عالی

از اواخر سده هفدهم و پس از تأسیس نظارت‌ها، عنوان‌های «پاشا کاپی سی» و «دایره صدارت در اصطلاح اداری حکومت عثمانی به «باب عالی» تغییر پیدا کرد. اصطلاح باب عالی در منابع قرن ۱۶ و ۱۷ به ندرت در معنای باب همایون به کار رفته بلکه بیشتر در مفهوم دایره صدراعظم به کار برده شده است. پس از اینکه دیوان همایون برچیده شد، دیوان آصفی تمام

کارهای دولتی را تا سال‌های پایانی قرن هیجدهم بر عهده گرفت. از این تاریخ به بعد تعبیر باب عالی جایگزین باب اصفی شد.

مهمترین نهادهای اجرایی دولت یعنی صدارت، مجلس وکلا، مجلس والا، نظارت داخلی، نظارت خارجی و نظارت دعاوی از اجزاء تشکیل دهنده باب عالی بودند. این ساختار با اندک تغییرات تا پایان دولت عثمانی دوام یافت. در سال ۱۲۶۷ هـ. برای رسیدگی به امور دفاتر و اسناد این بخش‌ها و محافظت از آن‌ها اتاق اوراق باب عالی تأسیس یافت.

دفاتر باب عالی در چند موضوع مرتب شده است:

- ۱- دفاتر مربوط به قلم‌های دایرة صدارت باب عالی
- ۲- دفاتر اتاق (آرشیو) اوراق باب عالی
- ۳- دفاتر دیگر ادارات وابسته به باب عالی

۱۷. دفاتر قصر یلدیز:

آرشیو قصر یلدیز در بردارنده مجموعه اسناد، دفاتر و روزنامه‌های متعلق به دوره عبدالحمید دوم می‌باشد. در طول سلطنت سی و سه ساله عبدالحمید، با قرار گرفتن صدارت در رأس امور قصر و اعمال حاکمیت مطلق و روزافزون بر تمام دوائر دولتی با مطالعه دفاتر قصر یلدیز، از تمام مسائل مربوط به این پادشاه حتی در امور فرعی چون تصمیمات خصوصی نیز آگاهی حاصل می‌شود. در آن زمان قصر یلدیز علاوه بر یک اقامتگاه سلطنتی به صورت یک مرکز دولتی در آمده بود. به این ترتیب قصر یلدیز سمبل اقتدار عبدالحمید دوم شده بود.

برای نظارت و کنترل کارکنان عالی رتبه امور خارجی، نظامی، مالی، اقتصادی و اداری دولت، در قصر گروه‌هایی تشکیل شده بود که در رأس آنها افراد امین و صادقی قرار داشتند که مدام با پادشاه مشورت می‌نمودند. عبدالحمید دوم خواستار آگاهی فوری از حوادث داخل و خارج مملکت، بحث‌های موشکافانه در تمام مسائل و آگاهی از وضعیت هر شخص مورد نظر بود. برای این منظور روزنامه‌هایی را که از سوی جاسوسان رسمی و شخصی به دربار می‌رسید، به دقت مطالعه کرده و به بهترین وجه از آنها مراقبت می‌نمود. بنابراین با تدابیر عبدالحمید در قصر یلدیز آرشیوی بزرگ از مجموعه اسناد و دفاتر تشکیل گردید.

در سال ۱۹۰۹ پس از عبدالحمید دوم، قصر یلدیز به دستور محمود شوکت پاشا فرمانده اردوی سیار دچار تغییرات اساسی گردید.

در این حین اوراق موجود در قصر یلدیز نیز به نظارت حربیه (ساختمان مرکزی دانشگاه استانبول امروزی) آورده شد. این مجموعه از طرف کمیسیون تدقیق اوراق که به ریاست علی غالب بی مورد بررسی قرار گرفته، پس از جدا کردن کتاب‌ها، آلبوم‌ها و روزنامه‌ها، باقی اوراق رسمی و خصوصی به «خزانه اوراق» (باب عالی) فرستاده شد. کتاب‌ها و آلبوم‌ها تحت نظارت معارف عمومیه دوران درآمد و این آثار امروز در کتابخانه دانشگاه استانبول موجود می‌باشد. بیشتر روزنامه‌ها نیز در کمیسیون تشکیل شده سوزانده و نابود گردید. امروزه مقدار بسیار کمی از روزنامه‌ها در میان مجموعه یلدیز دیده می‌شود. اوراق یلدیز که در زمان تشکیل کمیسیون تدقیق اوراق تحت نظارت حربیه به خزانه اوراق فرستاده شدند، توسط هیئت‌هایی که در تاریخ‌های گوناگون تشکیل می‌یافت و براساس ماهیت اسناد و تاریخ آنها طبقه بندی و تنظیم می‌گردید.

دفاتر آرشیو یلدیز ذیل دو عنوان «دفاتر معروضات یلدیز» و «دفاتر تصنیفی یلدیز» تنظیم شده است.

۱. دفاتر معروضات یلدیز

باش کاتب (سرکاتب) همایون ماب قصر یلدیز، عنوان مأموری بود که ریاست امور تحریر قصر را برعهده داشت. به تعبیر دیگر، وی مسئول تحریر مکالمات بین پادشاه و صدراعظم بود. در قصر یلدیز دفاتر مربوط به

یادداشت‌های روزانه معروضات خصوصی و رسمی که از سوی سرکاتب به پادشاه تقدیم می‌شد، ابلاغ فرمان‌های صادر شده و سوادهای عرضحال و مضبطه نیز موجود می‌باشد. در میان این دفاتر ۹۸۵ «دفتر سواد مضبطه» وجود دارد. تعداد دفاتر معروضات قصر یلدیز بالغ بر ۱۵۶۷۷ دفتر می‌باشد، که سال‌های بین ۱۳۲۲-۱۲۹۸ هـ تا ۱۹۰۴-۱۸۸۱ را در بر می‌گیرد.

۲. دفاتر تصنیفی یلدیز

یک بخش دفاتر مربوط به آرشیو قصر یلدیز به صورت تصنیف ذیل کاتالوگ اوراق اساسی یلدیز در ۲۴، ۳۶ و ۳۸ قسمت به نام‌های خلاصه دفاتر معروضات صدارت و ادارات، کارت‌های اوراق خصوصی و رسمی، کیف‌ها و دفترهای رسمی شخصی سلطان عبدالحمید دوم مرتب شده است.

در کاتالوگ، تنها برای مشروطه اول و سال‌های قبل از آن نزدیک ۵۰۰ کارتن دفتر و سند وجود دارد. در کاتالوگ‌های دفاتر «قلم عامدی» و «اتاق اوراق باب عالی» نیز دفاتری از این قبیل به چشم می‌خورد. برخی از دفاتر که در تصنیفات ذکر شده گنجانده نشده بودند به همراه دفاتر پراکنده‌ای که از بخش اوراق فوق جدا شده بود، تحت عنوان «دفاتر تصنیفی یلدیز» جمع شده است.

۷. دفاتر مربوط به نظارت‌ها، مفتشی‌های ولایات (آرشیوهای

شهرستان‌ها) و داور بزرگ

الف. نظارت‌ها

در عثمانی خدمات دولتی به نظارت‌های مختلف تقسیم شده بود. تعداد نظارت‌ها مشخص نبود مجلس وکلا افزون یا کاستن تعداد آنها را معین می‌کرد. اگر مسأله با بودجه ارتباط داشت، مجلس عمومیه در آن مورد نظر می‌داد. هیئت وکلا شامل افراد زیر بود: ۱- صدراعظم ۲- شیخ الاسلام ۳- ناظر خارجی ۴- ناظر بحریه ۵- ناظر عدلیه و مذاهب ۶- ناظر داخلی ۷- رئیس شورای دولت ۸- ناظر مالیه ۹- ناظر معاریف ۱۰- ناظر نافییه ۱۱- ناظر تجارت و زراعت ۱۲- ناظر اوقاف ۱۳- ناظر پست و تلگراف ۱۴- ناظر دفتر حقانی

دفاتر نظارت موجود در آرشیو عثمانی که گردآوری شده به ترتیب زیر تنظیم گشته است:

۱- دفاتر نظارت داخلی

امور داخلی تحت کنترل صدراعظم بود. «وزیر کدخداسی» که از صاحب منصبان زیر دست وزیر بود، در امور داخلی صدارت انجام وظیفه می‌کرد و در غیاب وزیر و کالت او را بر عهده داشت. کدخدای وزارت در ۱۲۵۱ هـ/۱۳۳۵ م. به نظارت امور ملکیه تغییر نام داد در ۱۸۳۹/۱۲۵۳ عنوان نظارت ملکیه به نظارت داخلی تبدیل شد. در ۱۸۳۹ به صورت بخشی وابسته به مستشاری صدارت درآمد. در ۱۲۹۴/۱۸۷۷ نظارت داخلی به صورت تشکیلات مستقلی درآمد و تا سال ۱۹۰۹ روز بروز بر قلم‌های آن افزوده گشت.

۲- دفاتر نظارت خارجی

در دولت عثمانی کارهای مربوط به امور خارجه نیز توسط صدراعظم انجام می‌گرفت. سر دبیر قلم دیوان همایون، «رئیس الکتاب» مسئولیت دیدار با سفرای خارجی را بر عهده داشت. به تدریج «رئیس الکتاب» کارهای مربوط به امور خارجی را به صورت یک وظیفه مهم در آورد. در تاریخ ۱۸۳۵/۱۲۵۱ این تشکیلات عنوان نظارت خارجی یافت. امور مربوط به خارج، دیدار با سفرا، تعیین سفیر و مصلحت‌گذاری به وسیله تشکیلات نظارت خارجی صورت می‌گرفت. در میان اوراق ترکی عثمانی مربوط به دفاتر نظارت خارجی اوراقی به زبان فرانسه نیز یافت می‌شود.

در زمان سلطان سلیم سوم برای توسعه هر چه بیشتر رابطه با اروپا، فرستادن سفرای فراوان آغاز شد و در شهرهایی چون لندن، پاریس و وین سفرای دائمی منصوب شدند.

تعداد دفاتر نظارت خارجی مربوط به سال‌های ۱۳۴۲-۱۳۵۶ ه تا ۱۹۲۳-۱۸۴۰ بالغ بر ۴۳۱۲ عدد می‌باشد.

۳- دفاتر نظارت اوقاف همایون

نهاد وقف یکی از مهم‌ترین سازمان‌های انسانی - اجتماعی دولت عثمانی بود. قبل از تأسیس نظارت اوقاف همایونی، مدیریت اوقاف با توجه به شروط و قفنامه‌ها، توسط نظارت صدرعالی، نظارت شیخ الاسلام، نظارت باب السعاده (کاپی) افاقی و نظارت دارالسعاده افاقی (اوقاف حرمین) اعمال می‌شد. تاریخ تأسیس نظارت‌ها را در دولت عثمانی سال ۱۲۵۵ ه / ۱۸۳۹ م. می‌دانند، اما براساس اسناد و دفاتر اوقافی موجود، نظارت اوقاف در سال ۱۲۴۳ ه / ۱۸۲۶ م. تأسیس شده است. در صندوق ذخایر اوقاف آرشیو عثمانی به طور تقریبی ۶۰۰۰۰۰ برگ سند و ۴۰۰۰۰ دفتر موجود می‌باشد. تا به امروز تدوین و گردآوری ۲۳۰۴۶ دفتر به پایان رسیده و کاتالوگ ۵ جلدی آن در دسترس پژوهشگران قرار گرفته است. دوجلد اول این کاتالوگ‌ها متعلق به دوره قبل از نظارت و سه جلد آخر به دوره بعد از تشکیل نظارت اختصاص دارد. این دفاتر سال‌های ۱۲۹۰-۹۳۵ ه تا ۱۸۷۳-۱۸۵۸ م. را در بر می‌گیرد.

۴- دفاتر مربوط به نظارت‌های زراعت و معادن، جنگل‌ها، نافییه و تجارت از این نظارت حدود ۲۳۱۱ دفتر مربوط به سال‌های ۱۳۲۸-۱۲۵۵ ه / ۱۹۱۰-۱۸۳۹ م. موجود می‌باشد.

۵- دفاتر نظارت صحیه

۶- دفاتر نظارت معارف

تعداد دفاتر مربوط به این نظارت در آرشیو عثمانی ۱۲۰۰ دفتر می‌باشد که هنوز گردآوری نشده است.

۷. دفاتر نظارت مالیه

۸. دفاتر باب سر عسکری

پس از برچیده شدن احاق ینی چری به وسیله محمود دوم در ۱۸۲۶، اولین تشکیلات نظامی که ایجاد شد؛ عساکر منصوره محمدیه نام گرفت. در سال ۱۹۰۸ با تأسیس نظارت حربیه، سر عسکری نیز به «نظارت حربیه» تغییر نام داد و این عنوان تا پایان امپراتوری عثمانی دوام یافت. تصنیف اوراق باب سر عسکری که سازمانی مقدم بر نهاد نظارت بود، شامل ۳۱۱ دفتر و مربوط به سال‌های ۱۲۹۳-۱۲۴۴ ه / ۱۸۷۶-۱۸۲۸ م. می‌باشد.

ب) دفاتر مربوط به دوایر بزرگ

۱- دفاتر نظارت خزانه خاصه^{۲۱}

خزانه یا خزینه خاصه عنوان تشکیلاتی بود که دخل و خرج شخصی سلطان را اداره می‌کرد در دوره عبدالحمید دوم توسعه زیادی در این تشکیلات صورت گرفت. در سال ۱۸۴۷ عنوان «خزینه جیب همایون» که تا آن زمان به کار می‌رفت جای خود را به خزینه خاصه داد. تعداد دفاتر موجود در کاتالوگ این دفتر که از سال ۱۲۳۷ تا ۱۳۰۵ ه / ۱۸۸۷-۱۸۲۱ م. را شامل می‌شود بالغ بر ۹۷۳ دفتر می‌باشد.

۲- دفاتر ضربخانه آمره

محل ضرب پول دولت عثمانی «دارالضرب» و به تعبیر رایج‌تر «ضربخانه» نام داشت. عثمانی‌ها در شهرهای تجاری و اداری مهم، دارالضرب تأسیس نموده بودند. در دوره سلیمان قانونی و سلطان سلیم دوم تعداد دارالضرب‌های فعال امپراتوری عثمانی به ۶۰ عدد می‌رسید. در قرن هیجدهم دارالضرب سازمانی پراهمیت بود. در این سده دارالضرب، تنها محلی برای ضرب سکه نبود بلکه اداره مقاطعات نیز به این نهاد واگذار شده بود. اداره ضربخانه پس از تنظیمات تحت نظارت مالیه قرار گرفت.

در هنگام لشکرکشی‌های بزرگ دولت عثمانی، برای انجام کارهای مالی، اداری و نظامی، اداره‌های مختلف دیوان همایون نیز در سفر همراه اردو بوده و محاسبات و کارهای خود را با دقت به شکل سری و دسته بندی شده در جای مورد نظر ثبت می‌نمودند و برای سهولت در دسترسی به آن‌ها حتماً دفاتر در کنار هم حمل می‌شدند

تعداد دفاتر یادداشت متعلق به این بخش در تاریخ‌های ۱۲۹۹-۱۱۰۸ ه / ۱۸۸۲-۱۶۹۶ م. بالغ بر ۱۲۳۰ جلد می‌باشد.

۳- دفاتر املاک ملی:

در سال ۱۹۴۱ از سوی اداره املاک ملی حدود ۳۶ مجموعه آرشیوی به آرشیو عثمانی نخست وزیری منتقل شد. از این مدارک ۱۳ عدد دفتر و ۲۳ برگه سند می‌باشد، دفاتر مورد نظر اطلاعات سال‌های بین ۱۲۸۷-۱۱۵۶ ه تا ۱۸۶۸-۱۷۴۳ م. را در بر می‌گیرد.

ج) دفاتر مربوط به ولایت (آرشیوهای ایالات)

۱- دفاتر متصرفی قبرس: تعداد این دفاتر که حاوی اطلاعات سال‌های ۱۲۵۹-۱۲۵۹ ه / ۱۸۷۸-۱۸۴۳ م. است ۳۹ دفتر می‌باشد.

۲- دفاتر مفتشی‌گری روملی: ۲۴۴ دفتر از این قسمت در دست است. این دفاتر در موضوعات مختلف مخابرات بین شهرها و بخش‌های وابسته به صدارت و مفتشی‌گری روملی اطلاعاتی را طی سال‌های ۱۳۲۷-۱۳۱۹ ه تا ۱۹۰۹-۱۹۰۱ م. در بردارد.

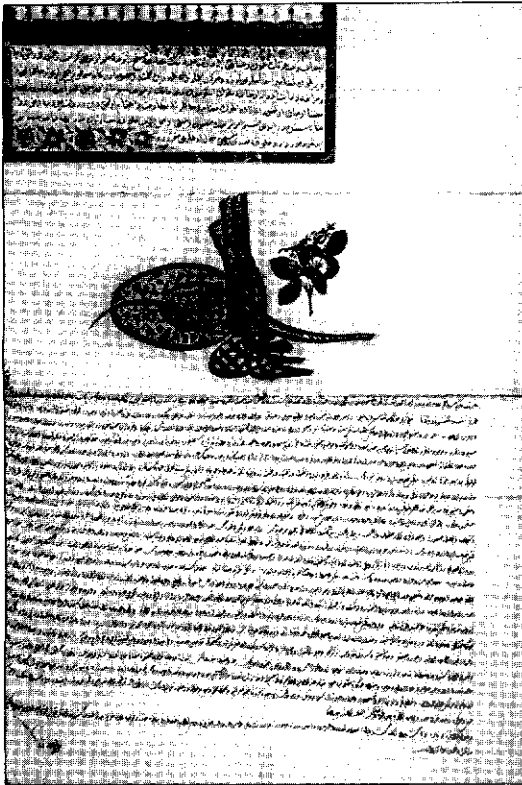
۷. سایر تصنیف‌های دفتری

الف) دفاتر گردآوری شده کامل کپچی^{۲۲}

در زمان ریاست کامل کپچی بر آرشیو، عده‌ای مأمور تألیف «تصنیف کامل کپچی» شدند. قسمت اعظم این مجموعه به قلم‌های مالیه مربوط می‌شود علاوه بر این دفاتر باب اصفی و قلم‌های دیوان همایون نیز در آن دیده می‌شود. در این بخش از آرشیو حدود ۶۶۹۸ دفتر متعلق به سال‌های ۱۲۶۹-۸۷۳ ه تا ۱۴۶۸-۱۸۷۸ م. وجود دارد.

ب) تصنیف گردآوری شده از دفاتر مالیه

این مجموعه که شامل ۲۶۰۰۰ دفتر می‌باشد، در سال ۱۹۴۵ از طرف وزارت مالیه تنظیم شده است. در این تألیف دفاتر قلم‌های مختلف مالیه، تاریخ اراضی، قصر، ینی چری، مواجب و غیره جمع‌آوری شده است. تاریخ این دفاتر از سال ۸۳۰ ه / ۱۴۲۷ م تا سال ۱۳۴۶ ه / ۱۹۲۷ م. را شامل

می‌گردد.

بخش دوم

مجموعه‌های سندى آرشیب عثمانی

مجموعه‌های سندى دیوان همایون و باب اصفی، که بزرگترین دوایر تشکیلات مرکزی قبل از تنظیمات بودند، در ۷ صندوق (Fon) جداگانه گردآوری شده است.

یک بخش این ذخایر تنها شامل اسناد دوره قبل از تنظیمات می‌باشد. ۶ قسمت دیگر علاوه بر اسناد قبل از تنظیمات شامل دوره‌های بعد از تنظیمات نیز می‌شود. این مجموعه به قرار زیر است:

- اولین بخش (Fon): اسنادی که در کاتالوگ‌های ۹۷۶ و ۹۷۷ تنظیم شده و مربوط به دوره قبل از تنظیمات می‌باشد.

- دومین بخش: تصنیف علی امیری: که در سال ۱۹۲۱ در ۵۴ جلد کاتالوگ تهیه شده و شامل اسناد فراوانی در موضوعات مختلف از زمان تشکیل دولت عثمانی تا زمان عبدالمجید می‌باشد.

- سومین بخش: تصنیف ابن‌الأمین که در سال ۱۹۲۱ در ۳۰ جلد کاتالوگ تنظیم شده و حاوی ۴۷۱۲۵ برگ سند از سال‌های ۱۲۹۰-۸۲۹ هـ تا ۱۸۷۳-۱۴۲۵ م. می‌باشد.

- چهارمین بخش: تصنیف م. جودت که در ۳۷ جلد کاتالوگ در سال ۱۹۳۲ گردآوری شده و شامل ۲۱۶۵۷۲ سند از سال‌های ۱۳۲۲-۹۶۰ هـ تا ۱۹۰۴-۱۵۵۲ م. می‌باشد.

- پنجمین بخش: تصنیف خط همایون می‌باشد. خط همایون در اصطلاح دست نوشته‌های پادشاه را می‌گویند و به معنای فرمان‌های مکتوب پادشاه است. اغلب خط همایون‌ها به قلم صدراعظم نوشته می‌شد. تا زمان مراد سوم، پادشاهان به ندرت فرمان‌های کتبی صادر می‌کردند، اما از زمان این پادشاه به بعد تعداد خط همایون‌ها بیشتر شد. این تصنیف محتوی اسناد ۱۱۲ سال از آغاز دوره محمود اول تا پایان حکومت محمود دوم می‌باشد.

بیشتر اسناد به دوره سلیم سوم و محمود دوم تعلق دارد. برخی اسناد نیز از ما قبل محمود اول و همینطور دوره پس از محمود دوم می‌توان یافت.

اولین تصنیف مربوط به خط همایون‌ها در سال ۱۸۸۳ گردآوری شده و تا ۱۹۴۰ مورد استفاده قرار می‌گرفت. در سال ۱۹۲۲ تعداد ۱۰۲۷ سند خط همایون و اسناد «اتاق عامری» به همراه اوراق تشکیلات مرکزی قبل از تنظیمات در یک مجموعه گردآوری شده که این رقم در سال‌های بعد به ۳۴۰۰ سند رسید.

ششمین بخش: تصنیف فرمان‌های مذهب

در میان تصنیفات منتشر شده، فرمان‌ها و برات‌های تذهیب وار با ترتیب کرونولوژیک در یک جا گردآمده است. فرمان‌های مذهب از جمله مجموعه‌های ارزشمند آرشیب عثمانی است. ۹۲۹ فرمان از سال‌های ۱۳۲۴-۹۷۰ هـ تا ۱۹۰۵ - ۱۵۲۶ م. موجود می‌باشد. در برخی فرمان‌ها چند عبارتی نیز به عربی و فارسی نوشته شده و قسمتی از آن با خط همایون مزین شده است.

هفتمین بخش: تصنیف معاهدات

در این مجموعه سندهای دست اول معاهده‌های منعقد شده بین دولت عثمانی و دول خارجی از سال‌های ۱۷۸۳ تا ۱۹۲۱ گردآوری شده است. تعداد این معاهدات ۴۳۰ عدد می‌باشد. ضمناً در برخی موارد اسنادی از عهدنامه‌های قبل از ۱۷۸۳ در این مجموعه یافت می‌شود.

در بخش دوم، موضوعات به همان ترتیب بخش اول تنظیم شده، اما این بار به جای دفاتر، اسناد مربوط به هر موضوع معرفی گردیده و کد اسناد به همراه زمان و تعداد آن‌ها در کاتالوگ‌ها ذکر می‌شود. بنابراین در ادامه تنها به ذکر موضوعات و بخش‌های آرشیبی در بخش اول اکتفا کرده و از تکرار مباحث خودداری می‌کنیم.

بخش سوم

دیگر مدارک آرشیبی موجود در آرشیب عثمانی و کاتالوگ‌های مربوط به برخی مراکز آرشیبی.

۱- کاتالوگ‌های حاوی نقشه، پلان، پروژه، طرح، کروکی، آلبوم و عکس تعداد نقشه‌ها در حدود ۲۲۰ نقشه است. قدیمی‌ترین نقشه موجود متعلق به سال ۱۷۳۹ می‌باشد، تعداد عکس‌ها و نقاشی بالغ بر ۱۳۷ عدد می‌باشد و

به سال‌های ۱۳۲۵-۱۳۱۳ هـ / ۱۹۰۸-۱۸۹۵ م. تعلق دارند.

۲- ملزومات آرشیوی خریداری شده از اشخاص خصوصی
۳- کاتالوگ‌ها و مجموعه‌های آرشیوی سایر مراکز آرشیوی داخل و خارج ترکیه

**دفترهای مربوط به
تشکیلات مرکزی عثمانی
تا پیش از دوره تنظیمات،
به صورت دو مجموعه اصلی
باقی مانده است. اولین مجموعه شامل
فرمان‌های حقوقی و سیاسی دولت
و فرمان‌هایی که در دیوان همایون
برای برقراری آسایش و
نظم مناطق صادر شده می‌باشد.
دومین مجموعه نیز دفترهایی
راجع به موضوعات
مالی است**

الف) کاتالوگ‌های مربوط به آرشیوهای داخل کشور
کاتالوگ‌های دفاتر و اسناد متعلق به دوره عثمانی و جمهوری که در سایر مراکز آرشیوی بایگانی شده‌اند، در آرشیو عثمانی موجود بوده و در اختیار پژوهشگران قرار می‌گیرد.
این کاتالوگ‌ها عبارتند از:

۱- کاتالوگ دفاتر تحریر آرشیو اداره کل ثبت اسناد و املاک
۲- کاتالوگ وقفیه‌های اداره کل اوقاف
۳- کاتالوگ‌های آرشیو جمهوری نهاد نخست وزیری که بالغ بر ۱۲ جلد بوده و تقریباً از برقراری جمهوری در ترکیه تا دهه ۵۰ را شامل می‌شود.

ب) کاتالوگ‌های مربوط به مراکز آرشیوی خارج از کشور
اداره کل آرشیوهای دولتی ترکیه قراردادهای متقابلی را در موضوع آرشیو با دولت‌های مختلف بسته است. به دنبال این قراردادها کارشناسانی از طرف این اداره به کشورهای مختلف فرستاده شدند تا میکروفیلم‌ها و فتوکپی‌های اسناد موجود در آرشیوهای آنها را تهیه کرده به ترکیه انتقال دهند. بنابراین امروز کاتالوگ‌های این مجموعه‌ها نیز در آرشیو عثمانی موجود می‌باشد. این کاتالوگ‌ها به قرار ذیل اند:

۱- اسناد عثمانی موجود در آرشیو بلغارستان
این اسناد که مربوط به تاریخ عثمانی حوزه بلغارستان می‌باشد، در سال ۱۹۳۱ به کشور بلغارستان فروخته شد. در سال‌های بعد میکروفیلم‌ها و فتوکپی‌های اسناد دوره عثمانی از این کشور خریداری شد که کاتالوگ آن تحت عنوان «اوراق عثمانی موجود در بلغارستان»^{۳۳} منتشر گشته است.

۲- سجلات شرعیه قبرس
تاکنون فتوکپی ۳۱ سجل شرعی موجود در آرشیو قبرس که به سال‌های بین ۱۲۳۸-۹۸۸ هـ / ۱۸۲۳-۱۵۸۰ م. تعلق دارد تهیه شده و در اختیار محققان قرار گرفته است.

۳- اسناد مربوط به تاریخ ترک موجود در آرشیو مجارستان
این اسناد از سوی آرشیو ملی مجارستان به زبان انگلیسی و با عنوان «لیست اسناد مربوط به تاریخ ترک در آرشیو ملی مجارستان» منتشر شده و امروز در آرشیو عثمانی ترکیه نیز موجود است.

۴- اوراق عثمانی آرشیو دولتی مقدونیه
۵- اوراق عثمانی آرشیوهای فدراسیون روسیه
این کاتالوگ که محتوی فتوکپی‌های اسناد فراهم شده از آرشیو روسیه می‌باشد، شامل اسنادی در مناسبات روس و عثمانی بین سال‌های ۱۳۰۹-۱۰۲۳ هـ / ۱۸۹۲-۱۶۱۴ م. می‌باشد.

۶- اسناد مربوط به ترکیه در آرشیو گرجستان
این کاتالوگ حاوی اسناد مناسبات عثمانی و گرجی هـ. ا از قرن ۱۶ تا بیستم می‌باشد.

بخش چهارم

این بخش تحت عنوان مدیریت کل آرشیوهای دولتی، اطلاعات کاملی راجع به آرشیوهای موجود ترکیه، آدرس محل آنها، نحوه فعالیت و ساعات کار، حیظه وظایف قانونی آرشیوها و سایر موضوعات مرتبط با آرشیو ارائه می‌دهد.

پی نوشت‌ها:

۱- توب قاپی سرای به معنای قصر دروازه توب می‌باشد.

۲- Mithat sertoglu, Muhteva Bakimindan

Basvekalet Arsivi, Ankara ۱۹۵۵, XVI +۹۰.

۳- Atilla Cetin, Basbakanlik Arsivi Kilavuzu,

istanbul ۱۹۷۹, XV+۱۷۲۵.

این اثر به زبان ایتالیایی چاپ شده است.

۴- Necati Aktas-ismet Binark, el-Arsi

fu'l-osmani, Amman, H. ۱۴۰۶/M-۱۹۸۶. ۵۲۱.

انتشارات مرکز پژوهش تاریخ اسلامی، هنر و فرهنگ در استانبول و مرکز آرشیوها و دست نوشته‌ها، دانشگاه آردن، (به انگلیسی هم ترجمه شده است).

۵- Yusuf ihsan Genc-Abdulmecid Mutafvd,

Basbakanlik Osmanli Arsivi Rehberi, Ankara, ۱۹۹۲, XXVI+۶۳۴ S.

۶- Yildiz sarayi.

۷- Divan (Beylikci) kalemi.

۸- Amedi Kalemi.

۹- Dubrovnik

۱۰- Fiemenk.

۱۱- Sancakbeyi.

۱۲- Sedaret Kethudaligi.

۱۳- باش به معنای سر و رئیس است.

۱۴- Agir Zeamet.

۱۵- Mallye Nezareti.

۱۶- به علت کثرت دبیرخانه‌های وابسته به باب دفتری تنها برخی از دفاتر بر اهمیت‌تر ذکر می‌شود.

۱۷- Bas muhasebe Kalemi.

۱۸- Ceride odasi.

۱۹- کاپی همان قاپی و به معنای در می‌باشد.

۲۰- آقاسی به معنای سرپرست می‌باشد.

۲۱- Hazin-i Hassa Nezareti.

۲۲- Kamel Kepecioglu (۱۸۷۷-۱۹۵۲).

۲۳- Bulgaristan daki Osmanli Evraki.